

той час станіславівським православним єпископом був Й. Сафраш, греко-католики ж перебували в підпорядкуванні кардинала Й. Сліпого. Тому досить важко було визначити, кого з них згадує отець на Святій Літургії [18, 16].

Таким чином, всі спроби комуністичного режиму знищити УГКЦ зазнали краху. В тому числі й духовенство Станіславівської єпархії, залишаючись вірним батьківській вірі та католицькому престолу, зуміло вистояти перед натиском тоталітарної атеїстичної системи, започаткувавши період підпільного пастирського служіння. Попри несприятливі політичні умови, відсутність спеціальної релігійної літератури і ритуального посуду, греко-католицькі священики, долаючи десятки та сотні кілометрів, все одно несли до людей Слово Боже.

1. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. – Надвірна, 2010.
2. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004.
3. Стоцький Я. Українська Греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). – Тернопіль, 2003.
4. До Світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. – Л., 2012.
5. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-389, оп. 1, стр. 5.
6. Інтерв'ю з о. Романом (Анорієм) Кияком від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Б. Гудзяк // Архів Інституту Історії Церкви (далі – АІЦ).
7. Інтерв'ю з о. Романом Остап'яком від 02.06.1995, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська // АІЦ, П-1-1-518.
8. Літургія підпільної Церкви. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали: Збірник / За ред. І. Говери. – Тернопіль, 2014.
9. Інтерв'ю з єпископом Павлом Василюком від 22.10.1996, м. Коломия, Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: Л. Купчик // АІЦ, П-1-1-455.
10. Інтерв'ю з о. Іваном Качанюком від 14.05.2015, с. Фитьків, Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл. Інтерв'юер І. Гавриш. – Особистий архів автора.
11. Інтерв'ю з п. Василюком Періг від 20.03.1994, м. Бучач. Інтерв'юер: Я. Стоцький // АІЦ, П-1-1-301.
12. «Церква потребує добре освічених людей»: Інтерв'ю з єпископом Володимиром Війтишиним, Правлячим Архієреєм Івано-Франківської єпархії УГКЦ, членом Вченої Ради та професором кафедри теології Івано-Франківської теологічної академії // Нова Зоря: Всеукраїнський греко-католицький часопис. – Івано-Франківськ, 2011. – Ч. 27. – 17 листопада.
13. Інтерв'ю з о. Миколою Сімкайлом від 26.08.2000. Інтерв'юер: А. Кузик // АІЦ, П-1-1-1160.
14. Як виглядало навчання у підпільних семінаріях УГКЦ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.credo-ua.org/2012/01/56892.
15. Інтерв'ю з о. Зиновієм Гончариком від 26.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Я. Стоцький // АІЦ, П-1-1-238.
16. Інтерв'ю з п. Теофілом Підлисецьким від 04.04.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С. Смолюк // АІЦ, П-1-1-139.5.
17. Інтерв'ю з о. Михайлом Косилом від 12.10.1999, м. Яремче, Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: В. Чуляк // АІЦ, П-1-1-1026.
18. Інтерв'ю з п. Володимирією Кандюк від 30.11.1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н. Павликівська // АІЦ, П-1-1-360.

Gavriish I.V. Features of ascetic serving by Greek-Catholic priests in Stanislaviv's diocese in the 1946–1989ths. The activity of illegally-existing Greek-Catholic priests showed the opposition of the Soviet system and the illegal UGCC. The author payed the special attention to carrying out the clandestine Greek-Catholic rites and worship,

revealed the features of conspiracy, the rejection of the Russian Orthodox Church by the part of the clergy, showed the Greek-Catholic and Roman-Catholic priests rapprochement. The Stanislaviv's diocese clergy has managed not only to survive and suffer multiple blows from the atheist regime, but also to organize their own clandestine structure and to fight hard for the rights of the Church.

Key words: Ukrainian Greek Catholic Church, Stanislaviv's diocese, priest, Underground, Greek Catholics, The Committee of State Security (KGB).

О. С. Швець

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В УРСР НАПЕРЕДОДНІ ПЕРЕБУДОВИ

У статті, на основі архівних документів, аналізується характер релігійного життя в Україні та основні аспекти державної політики щодо різних конфесій у середині 1980-х рр.

Ключові слова: релігія, конфесія, релігійна громада, перебудова, антирелігійні заходи, православна церква, греко-католики, протестанти.

Релігійне життя в УРСР першої половини 1980-х рр. тривало в умовах жорсткого контролю держави. Керівна роль комуністичної партії, що контролювала всі стадії становлення особистості, за допомогою соціальних інститутів – дитячих садочків, шкіл з організаціями жовтенят та піонерів, комсомолу, трудових колективів колгоспів, заводів, лікарень тощо – мала забезпечити домінанту матеріалістичного світогляду. Проте, півстолітнє панування «безбожної» влади не змогло викоринити духовні потреби людини. Хоча кількість віруючих була не переважною, вони відігравали вагомий роль, про що свідчать десятиліття боротьби з так званими «релігійними пережитками». В Радянській Україні продовжували хрестити дітей і дорослих, висвячувати молодих священиків, здійснювати інші релігійні треби служителі більше 10 конфесій.

Дослідженням релігійного життя в Україні 1980-х рр. займалися вітчизняні науковці – О. Бажан, В. Єленський, Ю. Данилюк, П. Панченко, П. Яроцький. Серед провідних дослідників взаємин між радянською державою та Руською православною церквою (РПЦ) варто назвати В. Пащенко і канадського вченого Д. Поспеловського. Історію Української греко-католицької церкви (УГКЦ) досліджували Т. Бублик, О. Муравський. Становище протестантських конфесій в УРСР зазначеного періоду висвітлене у працях Ю. Вільхового, Т. Грушової, М. Жукалюка, О. Лахна, В. Любашенко, М. Мокієнка, О. Назаркіної, О. Парасея, Ю. Решетнікова, С. Саннікова. Внесок у вивчення релігійного життя в окремих регіонах УРСР зробили І. Андрухів (Прикарпаття), О. Лешко (Закарпаття), В. Рожко (Волинь), О. Согник (Сумщина), С. Яремчук (Буковина). Метою нашої розвідки є аналіз особливостей релігійного життя в Україні напередодні запровадження М. Горбачовим «курсу на перебудову», а відтак, і виявити особливості державної політики щодо різних конфесій.

У першій половині 1980-х рр. становище релігійних організацій в Україні не зазнало кардинальних змін, порівняно з попереднім десятиріччям. На думку В. Єленського, доба Л. Брежнєва стала «періодом орієнтаційної кризи у радянській релігійній політиці». Для центрального партійного й державного апарату ставала очевидною неможливість подальшого тотального придушення релігійної активності. З іншого боку, цей апарат був нездатний виробити нову політичну лінію у цій сфері, яка була б сумісна з ленінськими постулатами боротьби з релігією [1, 346].

У період керівництва Ю. Андропова (1982–1984) для політики у сфері релігії була притаманна певна двозначність. З одного боку, посилювалися репресії про-

ти інакодумців, зокрема й віруючих, які активно займалися місіонерською діяльністю, виданням релігійної літератури, її поширенням. Серед жертв репресій були православні священники, віруючі інших конфесій. Баптисти з незареєстрованих громад склали на початку 1980-х рр. основну масу в'язнів совісті. З іншого боку, стосовно православної церкви політика режиму Ю. Андропова була м'якшою, поступливішою. Повернення Свято-Данилівського монастиря та збільшення кількості учнів духовних шкіл у РПЦ приписують саме Ю. Андропову [2, 380–381].

Жорсткішим щодо релігії виявився період керівництва К. Черненка (1984 – березень 1985). Ще будучи секретарем ЦК, він виступив із доповіддю «Актуальні проблеми ідеологічної, масово-політичної роботи партії» на пленумі ЦК КПРС 14–15 червня 1983 р., наголосивши на тому, що формування наукового, марксистсько-ленінського світогляду залишається основою комуністичного виховання людини. Розкриваючи механізм ідеологічної роботи партії серед різних верств населення, він зауважив, що «численні ідеологічні центри намагаються не тільки підтримувати, а й насаджувати релігійність, надати їй антирадянської, націоналістичної спрямованості» [3, 461]. На квітневому пленумі 1984 р. з питань шкільної реформи К. Черненко знову наголосив на необхідності виховання громадянина з міцними комуністичними поглядами, що не залишало місця для релігійного різномудства. На думку Д. Поспеловського, заклики цього пленуму були програмою «ідеологічного тероризування сім'ї», що підтвердилося у постанові ЦК КПРС про роботу комсомолу у липні 1984 р. Мова йшла про посилення контролю за дозвіллям молоді, щоб сприяти виробленню атеїстичних смаків [2, 383].

Непримиренну позицію у релігійному питанні займав і В. Щербинський, який очолював Комуністичну партію України в 1972–1989 рр. Він не раз висловлював занепокоєння непропорційно великою питомою вагою релігійних громад України у загальносоюзному масштабі і мав рішучий намір змінити такий стан речей [1, 347]. Показовою є трансформація поглядів цього впливового політичного діяча. Якщо в 1950-х рр. В. Щербинський позиціонував себе як поборник всього українського (мови, культури), висловлювався за розширення прав республіки, то з середини 1960-х рр. – виступав противником національних ідей, «випромінював якусь неприязнь до всього українського» [4, 75]. Відтак, за його керівництва не передбачалося ніяких позитивних змін у політиці республіканської влади щодо релігії. В Україні ж, як слушно зауважує В. Єленський, склалася сумна «політична традиція» менш терпимого ставлення до національних і релігійних рухів, ніж вимагалось з центру. «Те, за що в Москві стрижуть нігті, – гірко жартували в Україні, – у Києві відтинають пальці» [1, 346].

У таких несприятливих політичних умовах тривало релігійне життя в Україні середини 1980-х рр. Незважаючи на десятиріччя антирелігійних кампаній, релігійна мережа УРСР була однією з найбільших у Радянському Союзі і на 1 січня 1985 р. складала 6262 об'єднання. З них зареєстрованих – 5722, поза реєстрацією – 540. Найбільшу кількість громад мала Руська православна церква (4049). З інших конфесій найчисельнішими були євангельські християни-баптисти (1165 громад), значно поступалися їм адвентисти сьомого дня та християни віри євангельської (141 та 119 громад відповідно). Серед конфесій релігійних меншин виділялися – католицька (98) та реформатська (81) церкви. Окрім них, функціонували нечисленні грома-

ди старообрядців (49), іудеїв (14) та молокан (5). Вагому частку становили релігійні групи, що діяли «поза реєстрацією». Серед них найбільше було Свідків Єгови (205), п'ятидесятників (188) та баптистів (77) [5, 7].

Окрім розгалуженої релігійної мережі, Україна лідувала і за рівнем релігійності населення, який вважався тут вищим, ніж у сусідніх Білорусі та Росії. Значною мірою ця перевага забезпечувалася за рахунок населення західних областей УРСР. Радянські науковці та чиновники «уникали оцінок рівня релігійності» як загалом у СРСР, так і в окремих республіках. Тоді як зарубіжні дослідники, скажімо В. Флетчер, на основі доступних йому емпіричних джерел, стверджували, що цей показник був досить високим – біля 45 % населення Радянського Союзу [1, 350].

Найбільший вплив на населення республіки мала православна церква, завдяки глибоким історичним і культурним традиціям на українських теренах. З огляду на це, саме РПЦ була основною мішенню антирелігійних нападок. У радянській пресі регулярно друкувалися статті викривального змісту, Рада у справах релігій та місцеві органи влади вживали заходи, спрямовані на зниження активності релігійних громад, скороченням мережі РПЦ, контролювали фінансово-господарську діяльність церкви, протидіяли залученню до богослужінь дітей та молоді тощо. Представники місцевих органів влади, громадського активу, уповноважені Ради у справах релігій по областях, правоохоронні органи, партійні функціонери пильно слідкували за проведенням у республіці найбільших християнських свят – Різдва, Великодня тощо. Підготовка до кожного з них швидше нагадувала план антитерористичної операції. Крім того, що в ці, священні для кожного християнина, дні організовувалися збори трудових колективів, концерти художньої самодіяльності, вечори питань і відповідей, інші заходи; віруючих, особливо молодь, просто могли не пустити до храму дружинники. Фактично засоби протидії церкві не змінювалися десятиліттями [6, 51].

Втім, попри всі цькування, православна церква, в особі своїх керівників, продовжувала запевняти радянську владу у своїй цілковитій лояльності, не виносячи на широкий загал невдоволення постійним адміністративним тиском. Лише окремі представники духовенства мали сміливість «у голос» висловлювати незгоду з таким станом речей. Крім того, РПЦ тісно співпрацювала з радянським режимом у боротьбі з греко-католиками.

УГКЦ, яка після Львівського собору 1946 р. існувала підпільно, до середини 1980-х рр. зберегла структуру, єпископат і клір. Ядром її виступало невоз'єднане з православ'ям духовенство, колишні насельники греко-католицьких монастирів, парафій, що відмовлялися переходити до РПЦ. Разом з тим, на Галичині та Закарпатті існував істотний прошарок так званих «кріптоуніатів» (прихованих прихильників греко-католицизму), які відвідували православні храми, але зберігали специфічну католицьку ментальність [7, 8]. Про активну діяльність підпільної церкви свідчать і докладні записки чиновників Ради у справах релігій. Так, старший інспектор В. Кондаков, звітуючись про результати відрядження на Івано-Франківщину, зазначав, що «в області виявлено більше 10 населених пунктів і 4 міста, де відмічається діяльність уніатського духовенства... проживає 46 колишніх уніатських священників, 81 монахиня і 122 покутника... Біля 15 священників не легально здійснюють релігійні обряди» [8, 16].

Радянська влада вела непримиренну боротьбу з так званими «залишками уніатства» в Західній Україні.

Одним з її напрямів були заходи з ліквідації автентичної атрибутики у храмах, що в минулому були греко-католицькими. Значну увагу на це звертали функціонери Ради у справах релігій. Так, у довідці «Про хід освоєння (знесення) колишніх культових споруд в Івано-Франківській області» перший заступник голови Ради П. Пилипенко повідомляв про значне поширення в діючих і недіючих церквах «уніатської» атрибутики: ікон, розп'ять, хрестів тощо [8, 36].

Політика радянської влади щодо протестантських громад, у зв'язку з їх різноманітністю, була більш варіативною. Звісно, різнилися ставлення до представників лояльних релігійних структур – Спільки ЄХБ та Церкви Адвентистів сьомого дня, і до «бунтівних» – прихильників Ради Церков ЄХБ, п'ятидесятників, адвентистів-реформістів, Свідків Єгови. Якщо перші користувалися певною підтримкою радянської влади, завдяки своїй конформістській позиції, то інші – нещадно переслідувалися, притягувалися до адміністративної та кримінальної відповідальності. Зареєстровані в УРСР релігійні громади і кроку не могли ступити, не отримавши дозволу від Ради у справах релігій чи місцевих органів влади. Так, Спілька ЄХБ узгоджувала з функціонерами Ради час проведення конференцій, список учасників, програми виступів, надавала уповноваженим характеристики на духовенство з приводу зачислення їх на біблійні курси тощо.

Показовою була «турбота» Ради у справах релігій при РМ СРСР, з приводу підготовки до проведення чергового з'їзду Всесоюзної Ради ЄХБ (ВРЄХБ), що мав відбутися у березні 1985 р. Повідомляючи голову Ради у справах релігій при РМ УРСР про дозвіл на проведення цього заходу, вона пропонувала: «Період підготовки до з'їзду місцевими органами влади і уповноваженими Ради варто використати для посилення роботи з прихильниками “РЦ ЄХБ”, необ'єднаними п'ятидесятниками і менонітами...; встановити ефективний контроль за всіма об'єднаннями ЄХБ..., особливо уважно варто розглянути питання про проведення зборів у незареєстрованих об'єднаннях, що підтримують ВРЄХБ, не допускаючи ні однієї необгрунтованої відмови в проханнях віруючих (підкреслено нами – О. Ш.), але рішуче відкидаючи спроби окремих груп віруючих до відокремлення; при розгляді усіх питань, особливо при визначенні норм представництва віруючих на передвиборні наради, неможна допускати адміністрування, утисків прав окремих груп віруючих (підкреслено нами – О. Ш.) [9, 54–56]. Прикметно, що вирази «неможна допускати адміністрування», «не допускати утисків прав окремих груп віруючих», які зустрічаються у цьому документі, рідкість для інших, що надсилалися з центру. Це пояснюється саме побоюванням радянської влади щодо можливого ослаблення Спільки ЄХБ. Оскільки об'єднання було інспіровано радянською владою і не відповідало інтересам віруючих різних конфесій – баптистів, п'ятидесятників, менонітів – воно було досить нетривким.

З прибічниками РЦ ЄХБ і баптистськими громадами, що ухилялися від реєстрації, проводили систематичну роботу з «виховання поваги» до радянських законів і влади: колективні та індивідуальні бесіди в молитовних будинках, на квартирах, у райвиконкомах та прокуратурі. Організаторів підпільних молитовних зібрань притягували до адміністративної відповідальності, штрафували. У результаті цих заходів на середину 1980-х рр. удалося дещо зменшити кількість прибічників РЦ ЄХБ [10, 134].

Більшість громад християн віри євангельської (п'ятидесятників) у досліджуваній період діяли в УРСР

нелегально. Правоохоронні органи у першій половині 1980-х рр. щорічно фіксували в середньому 400–500 правопорушень, пов'язаних з ухиленням п'ятидесятників від реєстрації, виконання громадських обов'язків та служби в армії. Постійні переслідування і утиски з боку владних структур сприяли зростанню серед п'ятидесятників еміграційних настроїв. Радянська держава всіляко перешкоджала прагненню цих віруючих виїхати за кордон. Результатом цього протистояння стало створення ще 1981 р. Комітету представників п'ятидесятників, що домагалися виїзду з СРСР (Комітет «Право на еміграцію»). Репресивний апарат тоталітарної держави неухильно переслідував діячів цієї організації, а частина учасників комітету в Україні була засуджена на різні терміни ув'язнення [11, 84–86].

На відміну від євангельських християн-баптистів, адвентисти не мали єдиного всесоюзного духовного центру. Він був ліквідований ще у 1960 р. У середині 1980-х рр. в Україні існували зареєстровані громади АСД, окремо діяли незареєстровані громади адвентистів «реформістського руху» та інші групи адвентистів, не згодних з втручанням держави у справи церкви. Адвентисти прагнули відновити єдиний республіканський центр управління, але радянська влада затягувала цей процес. На численні клопотання пресвітерів АСД про дозвіл вибрати республіканське керівництво, Рада у справах релігій відповіді не давала [12, 323]. Радянська влада, як і відносно інших релігійних громад, чинила постійний адміністративний тиск на Церкву АСД, втручалася у її внутрішньоцерковне життя. Уповноважені по областях нарікали центральному керівництву на те, що значна частина дітей з сімей адвентистів не ходить по суботам до школи, що їх залучають до молитовних зібрань. Місцеві органи влади та уповноважені проводили роз'яснювальні бесіди з пресвітерами про неприпустимість порушення релігійного законодавства. Хоча «проблема суботи» залишалася невирішеною.

Свідки Єгови зазнавали чи не найбільших переслідувань в УРСР. Їхні громади діяли підпільно, відмовляючись від реєстрації. За керівництва Ю. Андропова, Україною прокотилася ще одна хвиля переслідувань Свідків Єгови, відбулося декілька групових судових процесів над віруючими у Східній Україні. Все ж, напередодні перебудови Свідків Єгови вже не притягали до кримінальної відповідальності за політичними звинуваченнями. Зазвичай же, їхню діяльність кваліфікували як адміністративні порушення і накладали штрафи [12, 554].

Релігійні об'єднання національних меншин (Римо-Католицька, Реформатська, Іудейська церкви) становили порівняно незначну частку від загального числа конфесій у середині 1980-х рр. в УРСР [5, 8]. Їхнє становище мало чим відрізнялося від статусу інших громад. Варто зазначити, що майже всі вони діяли в правовому полі, тобто були офіційно зареєстровані. Політика радянської влади стосовно цих об'єднань була направлена на відокремлення етнічного компоненту від конфесійного, на нейтралізацію впливу закордонних релігійних центрів [1, 347].

Загалом, релігійне життя в Україні напередодні перебудови було нелегким. Зареєстровані громади знаходилися під пильним оком чиновників, не могли й кроку ступити, не повідомивши про це Раду у справах релігій. Значна частина протестантських громад уникла реєстрації, не бажаючи надмірного контролю влади. Політика держави у сфері релігій не зазнала суттєвих змін з брежневських часів, схожими залишалися і заходи з викорінення релігійності. Однак помітним все

ж було деяке послаблення репресивних методів, порівняно навіть з початком 1980-х рр. Серед засобів покарання за неналежне виконання радянського законодавства про культій частіше використовували адміністративні стягнення. Кількість засуджень віруючих з політичних мотивів фактично звелася нанівець.

1. Єленський В. *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ ст.* – Л., 2013.
2. Поспеловский Д.В. *Русская православная церковь в ХХ в.* – М., 1995.
3. Пащенко В. *Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початок 1990-х рр.* – Полтава, 2005.
4. Баран В.К., Даниленко В.М. *Україна в умовах системної кризи (1940–1980-і рр.)*. – К., 1999.
5. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ)*. – Ф. 4648. – Оп. 7 (Т. 2). – Спр. 302.
6. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 7 (Т. 2). – Спр. 310.
7. Єленський В.С., Перебенесюк В.П. *Релігія. Церква. Молодь*. – К., 1996.
8. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 7 (Т. 2). – Спр. 311.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 7 (Т. 2). – Спр. 304.
10. Лахно О. *Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940–1980-ті рр.)*. – Полтава, 2009.
11. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. *Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр.* – К., 2000.
12. *Історія релігій в Україні: у 10 т. // Редкол.: А. Колодний та ін.* – Т. 6: *Пізній протестантизм в Україні (п'ятдесятники, адвентисти, Свідки Єгови) / За ред. П. Яроцького.* – К.; Дрогобич, 2007.

Shvets O.S. Religious life in the USSR the eve of Perestroika. The nature of religious life in Ukraine and the main aspects of the government policy in concerning to the various confessions in the middle of 1980th are presented in the article, based on archival documents.

Key words: church, confession, Religious community, Perestroika, anti-religious measures, Orthodox Church, Greek Catholics, Protestants.

В. Д. Міщанин

КОЗАЦЬКА РОДИНА КАШІВ І ГОНЧАРСТВО

Досліджено сторінки з життя представників козацької родини Кашів, члени якої залишили помітний слід в історії опішнянського гончарства.

Ключові слова: Лука, Митрофан, Артем, Іван Каші, Мотрона Назарчук (Каша), опішнянське гончарство.

Село Малі Будища, що знаходиться на північних околицях столиці українського гончарства – Опішного, в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. належало до Заїченської волості Зіньківського повіту, Полтавської губ. й було відомим гончарним осередком Полтавщини. Помітну роль у громадському житті села того періоду відіграла козацька родина Кашів. Лука Іванович Каша (? – 1894) 1868 р. був обраний попечителем нещодавно відкритої церковнопарафіяльної школи, а згодом працював сільським старшиною [1]. Його син Сава (1856–1919) також був попечителем земської та церковнопарафіяльної шкіл, а також регентом церковного хору при Різдно-Богородичній церкві [2].

Лука Каша у вільний від літніх робіт час займався трохи гончарюванням, а згодом покинув цю справу [3]. Його син Митрофан також навчився гончарювати, але від постійної підвищеної вологості в хаті захворів на запалення легенів і помер молодим [1]. Артем Савович Каша (1907–1942) закінчив на початку 1920-х рр. гончарну школу в Опішному, згодом працював там же в гончарній майстерні, що належала до об'єднання

«Кустарь-кредит». У 1927 р. вступив на керамічний факультет Полтавського технікуму промкооперації. Після його закінчення в 1930 р. займався встановленням обладнання для переробки матеріалів у новозбудованому цеху артілі «Художній керамік» («на Кардашевому»). Під час Голодомору 1932–1933 рр. працював у м. Тбілісі, де допомагав організувати гончарне виробництво. З собою з Опішного він узяв двох гончарів і одну малювальницю – сестру Мотрону. Після повернення продовжив працювати в «Художньому кераміку». 1936 р. в Опішному знову було відкрито гончарну школу, де Артем Каша обіймав посади старшого інструктора та викладача керамтехнології [4]. Після того, як в 1937 р. арештували директора школи Якова Корицького, деякий час керував цим закладом [5, 127]. Навчався заочно в Ленінградському гірничому інституті. З початком німецько-радянської війни був мобілізований і направлений на Волховський фронт. Отримав важке поранення, помер у госпіталі і був похований під Ленінградом [5].

Іван Савович Каша (1895–1947) в 1915 р. закінчив Учительську семінарію імені Миколи Гоголя у Великих Сорочинцях. Навчався заочно в Херсонському державному педагогічному інституті імені Надії Крупської. У 1920-х рр. жив і вчителював у селі Орданівці, а в 1930-х рр. – в Опішному [6]. Після арешту Сергія Рєви восени 1937 р., Іван Каша, окрім основної роботи, став викладачем фізики й математики в Опішнянській школі майстрів художньої кераміки, де працював до її закриття в 1941 р., внаслідок початку німецько-радянської війни [7, 127]. У 1945 р. Івана Кашу було нагороджено нагрудним значком «Відмінник народньої освіти» за № 373 [5].

Мотрона Савівна Назарчук (до заміжжя – Каша) (19.11.1911 – 11.09.2008) – знаменита опішнянська малювальниця 1930–60-х рр. Це про неї в середині 1960-х рр. тодішній головний інженер заводу Трохим Демченко сказав у одному з інтерв'ю: «Людини, яка любить кераміку більше, ніж вона, я не зустрічав» [8, 4]. Любов до гончарства в Мотрони Назарчук з'явилася ще в дитинстві. Вже на схилі своїх літ вона пригадувала про це так: «Я тоді була ще дуже мала, а брат (Артем. – В. М.), закінчивши початкову школу в 1919 р., в цьому ж році поступив в гончарну школу. Кожного дня він приносив зразки роботи, яку там давали. Я, було, жду не дождусь, коли вже прийде брат із школи... В нас дома був на квартирі (тимчасово) художник-технолог з Миргорода... Приніс з заводу птаху з глини (зозулю). Помальовану хляндровою. Поставив на столі. Коли на неї світило сонце, я глянула, і душа в мене вийшла аж у горло. Такої краси я ще зроду не бачила. Мама мене ганяла: «Не йди в ту хату, не підходь до столу», а я, як заворожена стою, не можу одірвати очей. Тоді, мабуть, кераміка увійшла в мою душу, та вже й не кидала її аж до цього часу» [4].

У 1927 р. Мотрона прийшла працювати в майстерню, яка належала до «Кустарь-кредиту» й функціонувала при гончарній школі в Опішному. Її учив малювати відомий художник Іван Гопкало, який у ті роки працював у селищі. Окрім цього, доводилося виконувати різноманітну допоміжну роботу, зокрема виносити посуд під час завантаження горна. Як пригадувала майстриня, «цієї роботи я намагалась не пропускати, бо вироби були мальовані, і виносивши їх до горна, могла роздивитись, як вони зроблені. Це також збагачувало мою уяву про малюнки і малювання. Через півроку мене вже перевели в майстерню як мальовщицю, хоч ще й без визначеної платні, а через рік я вже працювала як повноцінна мальовщиця» [9]. На-